
CONTEMPORARY CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF LAKE TOURISM IN MONTENEGRO

Rade Ratkovic

Faculty of Business and Tourism Budva, Montenegro, dekan@fbt-budva.me

Milica Vulevic

Faculty of Business and Tourism Budva, Montenegro, milica.vulevic@fbt-budva.me

Abstract: The purpose of this paper is to present indicators and challenges of sustainable development in lake tourism, both globally and regionally, with a particular focus on the Skadar Lake National Park area in Montenegro. Considering current trends and sustainability standards, the paper analyzes key indicators that shape modern tourism, including ecological pressures, pronounced seasonality, accelerated digitalization of services and socio-economic imbalances arising from tourism. Special attention is given to the role of local communities and the level of ecological awareness among tourism stakeholders, who are increasingly recognized as key drivers of change towards sustainable development. A comparative analysis of tourism management in the Balaton Lake region in Hungary was conducted, which stands out for its diverse tourist offer, advanced infrastructure, and digitalization initiatives aimed at developing a year-round tourism offer. The experiences from Balaton are used as a model that can serve as inspiration for the transformation of lake tourism in Montenegro. In parallel, the case of Skadar Lake is presented, based on the results of research conducted among local tourism stakeholders, in collaboration with GTZ and the Algonquin Faculty. The research findings showed significant willingness to participate in ecological education (74% of respondents), with the majority preferring the education to be free of charge. Strong support for recycling and volunteer involvement in environmental protection was also observed, although practice often lags behind declarative statements. Gender imbalance in the sector was noted – men dominate in transportation and hospitality, while women play a more prominent role in accommodation, but are underrepresented in leadership positions. This situation points to the need for greater gender inclusivity. Based on the analyzed findings, the paper proposes the concept of an educational program "Green Management," which would cover key topics in sustainable tourism, eco-entrepreneurship, legal frameworks, and best practices in managing protected areas. Through concrete guidelines for strengthening institutional cooperation, integrating sectoral policies, and more active involvement of local populations, the paper highlights the directions for the development of year-round, inclusive, and sustainable tourism in Montenegro. Sustainable development of lake tourism is recognized not only as an economic opportunity but also as a strategic tool for preserving biodiversity, strengthening the identity of local communities, and positioning Montenegro as a responsible and green tourist destination. In conclusion, the paper calls for a comprehensive transformation of tourism policies and practices, relying on local resources, knowledge, and the application of modern sustainable management principles.

Keywords: sustainable tourism, Skadar Lake, ecological awareness, lake tourism

SAVREMENI IZAZOVI RAZVOJA JEZERSKOG TURIZMA U CRNOJ GORI

Rade Ratković

Faculty of Business and Tourism Budva, Montenegro, dekan@fbt-budva.me

Milica Vulević

Faculty of Business and Tourism Budva, Montenegro, milica.vulevic@fbt-budva.me

Apstrakt: Svrha ovog rada je prikazati pokazatelje i izazove održivog razvoja jezerskog turizma, kako na globalnom, tako i na regionalnom nivou, sa posebnim fokusom na zonu Nacionalnog parka Skadarsko jezero u Crnoj Gori. Uzimajući u obzir aktuelne trendove i standarde održivosti, rad analizira ključne indikatore koji oblikuju savremeni turizam, uključujući ekološke pritiske, izraženu sezonalnost, ubranu digitalizaciju usluga i socioekonomske neravnoteže koje se javljaju uslijed turizma. Poseban fokus je na ulozi lokalne zajednice, kao i nivou ekološke svijesti među turističkim akterima, koji se sve više prepoznaju kao ključni nosioci promjena u pravcu održivog razvoja. U radu je sprovedena komparativna analiza upravljanja turizmom u regiji jezera Balaton u Mađarskoj, koja se izdvaja raznovrsnom turističkom ponudom, naprednom infrastrukturom i inicijativama za digitalizaciju, usmjerenim na razvoj cjelogodišnje turističke ponude. Iskustva Balatona korišćena su kao model koji može poslužiti kao inspiracija za transformaciju jezerskog turizma u Crnoj Gori. Paralelno s tim, predstavljen je i slučaj Skadarskog jezera, kroz rezultate istraživanja sprovedenog među lokalnim turističkim akterima, koje je

realizovano u saradnji sa GTZ i Algonquin fakultetom. Rezultati istraživanja pokazali su da postoji značajna volja za učešće u ekološkoj edukaciji (74% anketiranih), pri čemu većina preferira da edukacija bude besplatna. Uočena je i snažna podrška reciklaži i volonterskom angažmanu u okviru zaštite životne sredine, iako je praksa često iza deklarativnog stava. Zapažena je i rodna neravnoteža u sektoru – muškarci dominiraju u transportu i ugostiteljstvu, dok žene imaju izraženiju ulogu u smještaju, ali nedovoljno su zastupljene na rukovodećim pozicijama. Ova situacija ukazuje na potrebu za većom rodnom inkluzivnošću. Na osnovu analiziranih nalaza, u radu se predlaže koncept edukativnog programa „Green Management“ koji bi obuhvatio ključne teme iz oblasti održivog turizma, eko-preduzetništva, zakonodavnog okvira i najbolje prakse upravljanja zaštićenim područjima. Kroz konkretne smjernice za jačanje institucionalne saradnje, integraciju sektorskih politika i aktivnije uključivanje lokalnog stanovništva, rad ukazuje na pravce razvoja cjelogodišnjeg, inkluzivnog i održivog turizma u Crnoj Gori.

Održivi razvoj jezerskog turizma se prepoznaje ne samo kao ekonomska šansa, već i kao strateški alat za očuvanje biodiverziteta, jačanje identiteta lokalnih zajednica i pozicioniranje Crne Gore kao odgovorne i zelene turističke destinacije. Zaključno, rad apeluje na potrebu sveobuhvatne transformacije turističkih politika i praksi, uz oslanjanje na lokalne resurse, znanje i primjenu savremenih principa održivog upravljanja.

Ključne riječi: održivi turizam, Skadarsko jezero, ekološka svijest, jezerski turizam

1. UVOD

Turizam predstavlja jednu od najvažnijih privrednih grana Crne Gore, zbog čega zaslužuje posebnu pažnju. Lokalna zajednica ima ključnu ulogu u budućem razvoju turizma na ovom području, a njena ekološka svijest predstavlja presudan faktor za obezbjeđivanje održivosti. Budući da smo svakodnevno povezani sa okolinom i da većina naših aktivnosti u manjoj ili većoj mjeri zavisi od nje, pitanje održivog razvoja nameće se kao globalna potreba. Odnos između čovjeka i prirode treba biti zasnovan na ravnoteži - potrebno je stvarati više vrijednosti nego što se uzima iz prirode. Drugim riječima, ne smijemo trošiti prirodne resurse brže nego što ih priroda može obnoviti. Održivi razvoj nije samo popis ciljeva koje treba ostvariti, već dugoročna strategija koja povezuje ekonomski razvoj sa očuvanjem okoline. Njegova najveća snaga je upravo u tome što se temelji na razmišljanju o budućnosti i odgovornosti prema generacijama koje dolaze. Pojam održivog razvoja detaljno je razrađen u brojnim međunarodnim dokumentima, koji služe kao osnova za izradu regionalnih i nacionalnih strategija. Ti dokumenti potvrđuju da je održivi razvoj globalna tema i zajednička odgovornost. Prepoznavši rizike daljnjeg narušavanja ekološke ravnoteže, 182 države svijeta su na Samitu o Zemlji u Rio de Janeiru 1992. godine usvojile dokument *Agenda 21* (United Nations, 1992.) svojevrsni vodič za održivi razvoj, usklađen sa ekološkim principima.

Nadalje, značajni događaji poput Earth Summita u Johannesburgu, Kyotskog protokola i Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda iz 2000. godine, dodatno su ojačali koncept održivog razvoja. Danas u njegovoj primjeni aktivno učestvuju Ujedinjene nacije, njihova Komisija za održivi razvoj, brojne međunarodne i regionalne organizacije, vlade, institucije Evropske unije, lokalne zajednice, civilno društvo i milioni pojedinaca širom svijeta. Ekološka neravnoteža nije problem ograničen na jednu regiju ili državu, već izazov cijele planete.

Na samitu Rio+20, održanom 2012. godine u Brazilu, svjetske vlade su se obavezale na definisanje seta ciljeva održivog razvoja koji bi naslijedili Milenijske ciljeve nakon 2015. godine. Ključne teme ovog samita obuhvatale su: zelena radna mjesta, zapošljavanje mladih, socijalnu inkluziju, energetska efikasnost, sigurnost hrane, održivu poljoprivredu, upravljanje vodnim resursima, razvoj održivih gradova, očuvanje mora i ribarstva, kao i jačanje otpornosti na prirodne katastrofe (*Agenda 21*, Milenijska deklaracija, Rio+20).

2. OSNOVNI TRENDOMI NA GLOBALNOM TURISTIČKOM TRŽIŠTU 2024 – 2025

Održivost više nije predstavljala samo popularan termin – do 2024. godine postala je ključna pokretačka snaga u oblikovanju globalnih politika i razvojnih strategija. U tom kontekstu, održivi turizam se sve više prepoznaje kao alat za ublažavanje negativnih posljedica masovnog turizma, primjenom etičkih principa, investiranjem u ekološke tehnologije te kroz edukaciju i promociju održivih praksi. Ipak, ovaj pristup sam po sebi nije dovoljan za postizanje sveukupnog održivog razvoja turističkih destinacija. Neophodno je uspostaviti širi strateški okvir koji uključuje aktivno učešće svih relevantnih aktera – od institucija i privatnog sektora, do lokalne zajednice i posjetilaca (Stojanović, 2023). Avionske firme i turoperator morali su se pridržavati obaveznih standarda za kompenzaciju ugljenika, osiguravajući da se njihov uticaj na okolinu pažljivo prati. U međuvremenu, smještajni kapaciteti koji su težili dobijanju eko-certifikata morali su zadovoljiti strožije kriterijume, čime su se smanjile mogućnosti za „greenwashing“. Ovaj pojam, prvi put upotrijebljen 1980-ih u eseju ekologa Jaya Westervelda, označava marketinšku strategiju kojom se proizvodi ili usluge prikazuju održivijima nego što zaista jesu – često korišćenjem „zelenih“ termina koji sugerišu prirodnost, zdravlje ili netoksičnost. Westerveld je tada kritikovao hotelsku industriju zbog kampanje „sačuvaj svoj peškir“, koju je opisao kao licemjernu jer se iza ekološke retorike krila čista ekonomska računica. U tom kontekstu, autori novijih istraživanja naglašavaju važnost transparentnosti u

komunikaciji s potrošačima kako bi se izbjegao greenwashing i očuvalo povjerenje tržišta. Takođe, ističu potrebu za edukacijom potrošača o stvarnim ekološkim benefitima proizvoda i njihovom uticaju na životnu sredinu. Kroz ovaj pristup, ukazuje se i na značaj stalne inovacije u proizvodima i uslugama, kako bi kompanije ostale konkurentne u tržištu koje sve više cijeni istinske ekološke vrijednosti (Popović, Cvetković, & Avramović, 2023). Još jedna prekretnica u održivom turizmu jeste porast digitalnih podatkovnih prostora specifičnih za sektor turizma, koji omogućavaju donosocima odluka i preduzećima da razvijaju strategije temeljene na preciznim i sveobuhvatnim informacijama.. U isto vrijeme, novi propisi u vezi sa vještačkom inteligencijom (AI) u turizmu razvijeni su kako bi se osigurala etička i transparentna upotreba, posebno u marketingu i interakciji sa klijentima. Inkluzivnost je takođe bila visoko na dnevnom redu. EU je uvela strožije standarde pristupačnosti za putnike s invaliditetom, dok su politike usmjerene na poboljšanje radnih uslova za turističke zaposlenike isticale predanost socijalnoj pravednosti.

Sažetak ključnih tema 2024. godine u turizmu (EU Commission, 2024):

Održivost kao temelj industrije

- Kompenzacija ugljenika postala je obavezna za avio prevoznike i turoperatore.
- Smještajni objekti moraju zadovoljavati strožije kriterijume za eko-certifikaciju.
- Greenwashing više nije tolerisan – naglasak na istinskoj održivosti.

Digitalna transformacija

- Podatkovni prostori za turizam omogućavaju bolje upravljanje i donošenje odluka.
- Vještačka inteligencija (AI): uvedeni su propisi kako bi se osigurala etična, transparentna i korisnički orijentirana upotreba AI-a, posebno u marketingu.

Inkluzivnost i socijalna pravednost

- EU je uvelao strožije standarde pristupačnosti za osobe s invaliditetom.
- Politike rada poboljšane – naglasak na poštenim platama i radnim uslovima u turizmu.

Uticaj na dionike

- Mala i srednja preduzeća: suočena sa izazovima, ali i podrškom kroz EU fondove za održivost i digitalnu tranziciju.
- Lokalne zajednice: bolji alati za upravljanje turizmom, uključujući borbu protiv prekomjernog turizma.
- Putnici: dobili veću transparentnost, bolje opcije i pristupačnost.

Pored navedenog aktuelne su i sljedeće teme u politici EU prema turizmu:

- Neravnoteže u turizmu postale su sve veća zabrinutost u 2024.godini i postavljene su kao glavni fokus politike za 2025. Na nivou EU-a i na nacionalnom nivou ulažu se napor za promociju uravnoteženijih turističkih strategija - podsticanje odgovornih putničkih navika i privlačenje posjetilaca koji cijene autentična vansezonska iskustva koja koriste lokalnim ekonomijama;
- Bolji pristup podacima o turizmu kroz inicijative kao što su Data Space for Tourism/Prostor za informacije o turizmu i nove regulative STR (Uredbe o turizmu, vizama...);
- Pomnije praćenje globalnih trendova putem alata kao što su Travel BI i EU Tourism Dashboard/EU turistička tabla („Izvor: European Commission, 2024 – EU Tourism Dashboard“);
- Podsticanje saradnje između destinacija kroz razmjenu znanja i najbolje prakse;
- Upravljanje prihvatnim kapacitetom i dalje je prioritet, a razvijena su prilagođena rješenja kako bi se odgovorilo na specifične potrebe različitih destinacija;
- Gledajući unaprijed, Evropska unija bi trebala da implementira Evropski sistem putnih informacija i autorizacije u prvoj polovini 2025. Ovaj će sistem zahtijevati da putnici iz zemalja izuzetih od viza, uključujući Sjedinjene Države i Ujedinjeno Kraljevstvo, dobiju autorizaciju prije ulaska u zemlje članice Schengena.
- Proces online prijave osmišljen je tako da bude brz i isplativ, sa odobrenjima koja se obično daju u roku od nekoliko minuta i važe tri godine ili do isteka povezane putne isprave. Uredba ima za cilj poboljšati sigurnost granica prethodnim pregledom putnika, čime se jača sigurnost u svim državama članicama.
- Paralelno će se uspostaviti sistem ulaska/izlaska, koji trenutno zamjenjuje tradicionalno pečatiranje putnih isprava biometrijskim provjerama, uključujući skeniranje otiska prsta i lica na svim ulaznim tačkama u Europu. Ovim promjenama se poboljšava sistem za spriječavanje neregularne migracije i poboljšava identifikacija onih koji koriste lažne dokumente.
- Ove predstojeće inicijative naglašavaju predanost EU-a korištenju digitalnih rješenja za povećanje sigurnosti i učinkovitosti putovanja, odražavajući širu strategiju za modernizaciju i harmonizaciju upravljanja granicama među državama članicama.

Gledajući dalje, očekuje se da će se propisi EU-a o turizmu nastaviti razvijati. Uz sve veću centralnu ulogu vještačke inteligencije, jasno upravljanje i etičke smjernice postaću kritični. Godina 2024. je iza nas, jasno je da je EU

značajno napredovala u oblikovanju turističkog sektora koji je zeleniji, digitalniji i inkluzivniji. Održivost više nije samo dodatak strategijama - postala je njihov temelj. Tehnološki napredak i društvena odgovornost u fokusu su svih nivoa upravljanja turizmom, od lokalnih zajednica do evropskih institucija.

Među glavnim izazovima, klimatske promjene i dalje duboko oblikuju turističke tokove i sezonalnost. Povećana učestalost ekstremnih vremenskih uslova, porast nivoa mora i degradacija okoline natjerali su mnoge destinacije da ubrzaju strategije prilagođavanja - uključujući diverzifikaciju turističke ponude, uvođenje klimatski otporne infrastrukture i promociju održivih oblika prevoza.

Najnoviji uvidi pokazuju kako se destinacije - posebno one u južnoj Evropi - usmjeravaju prema cjelogodišnjem turizmu i lokalizaciji ekonomskih koristi, nastojeći smanjiti osjetljivost na sezonalnost i prekomjerni turizam. Uz to, izvještaj OECD-a za 2024. naglašava važnost međunarodne saradnje i koordinacije u izgradnji otpornog turističkog sektora, sa fokusom na zelene inovacije, inkluzivnu politiku zapošljavanja i transparentno upravljanje podacima.

Grant (2020) ističe kako integracija ekoloških principa u proizvodnju i komunikaciju sa potrošačima pomaže u smanjenju negativnog uticaja na životnu sredinu, a istovremeno stvara povjerenje među potrošačima. Transparentnost i edukacija postaju ključni faktori jer potrošači žele da znaju kako proizvodi utiču na životnu sredinu. Takođe, inovacije i odgovorno ponašanje prema resursima omogućavaju kompanijama da ostanu konkurentne i dugoročno održive. Na kraju, zeleni marketing nije samo o prodaji ekoloških proizvoda, već o tome kako svi zajedno mogu doprinijeti očuvanju prirode i odgovornijem ponašanju.

3. SAVREMENE KARAKTERISTIKE I IZAZOVI JEZERSKOG TURIZMA

Vodni resursi (mora, jezera, rijeke, bazeni...) su prirodni resursi koji su temelj najuspješnijih turističkih destinacija širom svijeta (Mill&Morrison, 1992). Ribnjaci svojim nastankom i razvojem imaju karakteristike koje određuju njihovo korišćenje u turizmu (Cooper i dr., 2008). Ovaj turistički proizvod može, zavisno od destinacije i pravaca razvoja, pripadati subjektu masovnog i alternativnog turizma (Remenyik – Tóth – Molnár, 2013). Studija (Studia Mundi, 2018), koja upoređuje i suprotstavlja turizam i ekonomski razvoj temeljen na posjetiocima na jezeru Balaton u Mađarskoj, ima za cilj opisati kako su se uloge promijenile i kako su se prilike pojavile u sektoru turizma na jezeru. Podrška Vlade povećanju kvaliteta smještaja, razvoju vodene i cestovne infrastrukture, te izgradnji tematskog parka na primjeru Balatona je jedan od važnih faktora razvoja jezerskog turizma u Mađarskoj. Podrškom razvoju turističkih proizvoda moguće je direktno uticati na razvoj malih i srednjih preduzeća u turizmu. U zapadnom dijelu srednje Europe (Njemačka, Švajcarska, Austrija i Slovenija) jezerski turizam je već od 1970- ih postao vodeći turistički proizvod. Zimski masovni turizam 1960-ih podstaknuo je ljude na aktivan stil života, dok je ljetni turizam na jezerima prerastao u vodeni turistički proizvod (Marton, 2013). Jezerskom turizmu sa svojim 4S (sailing, swimming, summer and surfing - jedrenje, plivanje, ljeto i surfanje) može pristupiti gotovo svaka starosna grupa (Remenyik – Tóth – Molnár 2013). Jezerski turizam se najbolje razvijao na većim jezerima kao što su Balaton, Tisa i Velence jezero, koja su postala najpopularnija mjesta mađarskog jezerskog turizma. Regionalni turizam povezuje se sa aktivnim turizmom, humana ekologija čini isto sa ekoturizmom, a ekologija naselja je u kontaktu sa kulturnim turizmom i turizmom baštine. Umjesto masovnog vodenog turizma sa rekreacijskim aktivnostima kao što sunčanje, kupanje, igranje na obali itd., vodeni turizam može se svrstati u sljedeće kategorije:

- Ručna prevozna sredstva, prvenstveno kanui i kajaci, kao oblici klasičnog turizma na vodi. Smjer kretanja je nizvodni (silazni), tj. prema toku vode.
- Izletnički turizam tokom ovih putovanja, organizovani sa vodičem ili neorganizovani individualan u vlastitoj režiji gosta, koji traju nekoliko dana i nekoliko luka ili zaustavljanja. Ovi izleti mogu biti organizovani (sa pratiocem/vodičem putovanja) i neorganizovani (individualni).
- Ribolovni turizam, kao uži segment turizma može imati istaknutu ulogu u ruralnom razvoju. Postoje 3 oblika ribolovnog turizma. Učesnici mogu loviti sa obale, iz čamca na vesla i iz motornog čamca. Kako je lokalno poznavanje neophodno za uspješan ribolov, većina ribara insistira na vlastitim, poznatim mjestima; pa bi to mogao biti jedan od razloga zašto se ribolovni turizam može opisati slično cikloturizmu tokom kojeg se ide na tzv. „jezersku turu” koja kreće iz luke i vraća se u nju.
- Postoji mogućnost da se posjetiocima pruži prilika da odu u ribolov sa lokalnim ribarima i da učestvuju u kulturi, tradiciji i načinu života lokalnog stanovništva. Aktivnosti se mogu realizovati tokom cijele godine (kako bi se smanjila sezonalnost), danju ili noću, zavisno od načina ribolova i vremenskih uslova. Proširenje turističke ponude predstavlja još jednu prednost i može dovesti do povećanja vremena boravka i prihoda.
- Ekoturizam koji je povezan sa vodenim turizmom podrazumijeva samo nekoliko sati duge i kratke izlete brodom. Najnužnije su samo lako dostupne luke sa sofisticiranim lučkim sadržajima, te odgovarajuća količina brodova za prihvat većih grupa. Takođe je uslov područja da osigura turističkog vodiča koji dobro poznaje faunu i floru područja.

- Brodski turizam ima dvije varijante: sportsko brodarstvo i brodski izleti. Sportski prevoz uključuje skijanje na vodi i jet-ski. Ovdje moramo spomenuti mogućnosti izleta, krstarenja brodom i rekreacijske aktivnosti koje su u Mađarskoj još manje iskorištene.

Integrirani teritorijalni razvoj u velikim jezerskim regijama Europske regije velikih jezera imaju mnogo prednosti: mogu ponuditi atraktivna životna okruženja, opsežne mogućnosti za slobodno vrijeme i blizinu prirode. Velika jezera nude mogućnosti za turizam, ribarstvo, poljoprivredu i vodeni promet. Zahvaljujući tim dobrima, velike jezerske regije često imaju bogato kulturno naslijeđe. U isto vrijeme, velika jezera suočena su s mnogim izazovima. Njihovi su ekosistemi osjetljivi. Klimatske promjene mogu generisati češće suše i poplave. Koncentracija resursa i privlačnosti stvara sukobe interesa. Nadalje, velika jezera često se nalaze na granici između više regija ili zemalja. Nije nužno svrhovito primjenjivati kvantitativne kriterijume za definiciju velikih jezera. Velikom jezeru prije se pristupa kao jezeru oko kojeg se može smisleno razraditi regionalni razvojni pristup. Značaj jezera za regionalni razvoj, na primjer, zavisi od kvaliteta i broja pogodnosti koje nudi, te o tome u kojoj mjeri ga ljudi koji žive oko njega smatraju sastavnim dijelom svog "teritorijalnog identiteta". Svaka evropska regija velikih jezera suočava se s jedinstvenim nizom izazova. Većina ih se može grupisati u pet generičkih kategorija:

- Administrativna i teritorijalna rascjepkanost. Većina velikih jezerskih regija prostire se na više regija. Neki prelaze državne granice. To se, na primjer, odnosi na Bodensko jezero, a komponentama u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj, te jezero Čudsko jezero na granici između Estonije i Rusije.
- Međusektorska saradnja. Integrirani razvoj u velikim jezerskim regijama zahtijeva koordinaciju između mnogih različitih područja politike. Posebno se mogu spomenuti upravljanje vodama, očuvanje ekosistema, valorizacija kulturne i prirodne baštine, ekonomski razvoj, pružanje usluga od opšteg interesa, razvoj turizma, ribarstvo, promet i prostorno planiranje.
- Biti "unutarnja periferija". Uz nekoliko izuzetaka, velika jezera u Evropi nalaze se ili na rubovima gradskih područja ili u izoliranijim, pretežno ruralnim sredinama. Poboljšanje kvaliteta povezanosti sa glavnim urbanim središtima je stalna briga.
- Velika jezera su osjetljivi ekosistemi. Okvirna direktiva EU o vodama usvojena 2000. godine pridonijela je daljnjoj institucionalizaciji zajedničkih napora za očuvanje i praćenje jezerskih voda i ekosistema. Međutim, zaštita tih ekosistema ostaje izazov, posebno u kontekstu klimatskih promjena.
- Ograničeno institucionalno prepoznavanje specifičnih izazova i razvojnih prilika. Velika jezera često su periferna briga i iz perspektive institucija koje upravljaju pomorskim pitanjima (npr. u pogledu prometa i ribarstva) i onih koje daju okvire za kopneno planiranje.

Integralistički pristupi turizmu – primjer kompleksnih tura

Savremeni trendovi održivog turizma promovisu tzv. integralističke ture, koje objedinjuju različite prirodne, kulturne i turističke sadržaje u jedinstveno iskustvo za posjetioce. Ove ture istovremeno podstiču održivo korišćenje resursa, produženje boravka turista, disperziju turističkih tokova i uključivanje lokalnih zajednica duž cijele rute.

Tabela 1. Primjeri integralističkih tura

Naziv ture	Ključne destinacije i aktivnosti
Biciklistička tura - 9 dana	Divčibare, Valjevske planine, rijeka Trešnjica, NP Tara, Zlatibor, Durmitor, srednjovjekovna Budva, NP Skadar
Rafting i pješačka tura - 9 dana	Dolazak u Srbiju, canyoning i hiking u Valjevskim planinama i Trešnjici, ekspedicija Uvac, kajak na Limu, dvodnevni rafting Tarom, kanjon Nevidio, penjanje na Kučke Komove
Ravnice, planine i more - 10 dana	Valjevo, kanjon Trešnjice, Tara, Zlatibor, Uvac, Jadovnik, Durmitor, Sinjajevina, Lovćen, Podgorica, Kotor
Ravnice, planine i more - 9 dana	Slična ruta kao gore, uz dodatak kulturnih sadržaja (tvrđjava, ukusi Srbije, vožnja Šarganom, CG tour)

Izvor: Istraživanje autora

Ove ture povezuju više destinacija i aktivnosti – od planinarenja i raftinga, do kulturnog i gastronomskog turizma – čime se stvaraju uslovi za razvoj teritorijalno integriranog i tematski raznovrsnog turizma.

Savremene karakteristike i izazovi turizma u regiji balatona

Regija Balatona, kao jedno od najznačajnijih turističkih središta u Mađarskoj, suočava se sa dinamičnim promjenama u turističkoj potražnji i ponašanju posjetilaca, što zahtijeva kontinuirano prilagođavanje ponude, infrastrukture i strategije razvoja turizma. Izdvojeni segmenti – diverzifikacija turističke ponude, infrastrukturni razvoj, sezonalnost i uloga domaćih i stranih turista – omogućavaju detaljnu analizu ključnih aspekata i izazova u razvoju turizma na Balatonu:

a. Diverzifikacija turističke ponude

- Tematski turizam: Razvijeni oblici specijalizovanog turizma – vinske rute, ribolovni turizam, cikloturizam, kulturni turizam, ekoturizam.
- Vodeni turizam: Dominantna ponuda uključuje brodske ture, sportove na vodi, jedrenje.
- Zdravstveni i wellness turizam: U porastu su posjete lječilištima i wellness centrima, osobito u zaleđu jezera.

b. Infrastrukturni razvoj

- Modernizacija puteva i biciklističkih staza (npr. BalatonBike365 projekat).
- Razvoj luka i marina: Poseban fokus na ekološku modernizaciju pristaništa i sigurnost.
- Digitalizacija i pametni turizam: Digitalne info-tačke, mobilne aplikacije za navigaciju i planiranje boravka.

c. Sezonalnost

- I dalje izražena, s visokim opterećenjem u julu i avgustu.
- Ulaganja u cjelogodišnju ponudu: kulturni festivali izvan glavne sezone, zimske biciklističke staze, vinski turizam u jesen.

d. Uloga domaćih i stranih turista

- Većinski domaći turisti, ali je u porastu broj posjetilaca iz Njemačke, Austrije, Slovačke i Češke.
- Domaći turizam podržan raznim subvencijama i promocijama.

Izazovi savremenog turizma u regiji Balatona ogledaju se u rastućim ekološkim pritiscima, demografsko-socioekonomskim tenzijama, sezonalnoj zaposlenosti mladih i nedostatku koordinisanog upravljanja, što zahtijeva integrisane i održive strategije razvoja. U nastavku su definisani ključni izazovi:

a. Ekološki pritisci

- Prenamjena zemljišta za turističke komplekse narušava prirodni balans.
- Povećana potrošnja vode i energije u sezoni.
- Problemi eutrofikacije i otpada – potreba za strožom regulacijom i monitoringom.

b. Demografske i socioekonomske tenzije

- Rast cijena nekretnina i najamnina zbog povećane potražnje od strane nerezidenata i turista.
- Lokalno stanovništvo sve teže zadržava dugoročne stambene kapacitete.
- Turizam ne donosi ravnomjerno blagostanje – veća zarada koncentrisana uz samu obalu.

c. Sezonalna zaposlenost i migracije

- Privremena zaposlenost mladih i sezonskih radnika u turizmu.
- Odlazak mladih iz zaleđa u potrazi za stabilnijim poslovima.
- Problem nedostatka kvalifikovane radne snage u turističkoj sezoni.

d. Upravljanje i održivost

- Nedovoljna integracija sektora: turizam, poljoprivreda, zaštita prirode i lokalna uprava još uvijek ne sarađuju dovoljno koordinirano.
- Potreba za integrisanim prostornim planiranjem, sa snažnijim učešćem lokalne zajednice.

4. ISKUSTVA SA UPRAVLJANJEM ODRŽIVIM TURIZMOM SKADARSKOG JEZERA

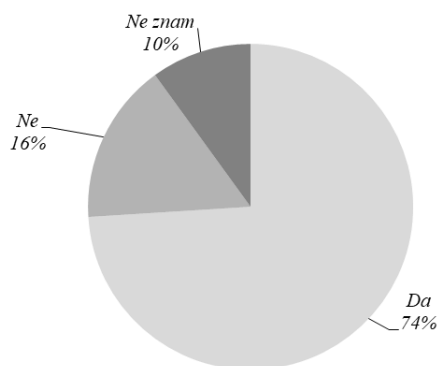
U ovom dijelu rada predstavljeni su rezultati istraživanja sprovedenog tokom ljeta 2024. godine, koje je realizovano po istom konceptu kao i prethodno istraživanje iz 2010. godine. Cilj istraživanja bio je analiza poslovnih praksi u kontekstu zaštite životne sredine u okviru komercijalne djelatnosti prevoza putnika plovilima na području Nacionalnog parka Skadarsko jezero, kao i sagledavanje uloge vlasnika restorana i smještajnih objekata u primjeni ekološki održivih praksi u svom poslovanju. Prvobitno istraživanje naručila je Njemačka tehnička saradnja (GTZ), s ciljem razvoja edukativnog programa za preduzetnike radi podizanja svijesti o značaju očuvanja prirodnih resursa Skadarskog jezera i njihovom održivom korišćenju. Istraživanje iz 2024. godine zadržalo je iste ciljeve – identifikaciju stepena primjene ekoloških standarda i motivaciju preduzetnika za uključivanje konkretnih održivih mjera u svakodnevno poslovanje. Rezultati istraživanja uključuju povratne informacije od učesnika iz tri ključne oblasti: brodar(8), restorater(15) i vlasnika smještajnih objekata(8). U nastavku je prikazan sažetak nalaza, a rezultati su predstavljeni i tabelarno, s ciljem uvida u postojeće prakse, uporedne analize i planiranja daljeg razvoja održivog turizma u ovom području.

Tabela 2. Rekapitulacija rezultata ankete brodara, restoratera i operatora smještaja u zoni NP Skadarsko Jezero

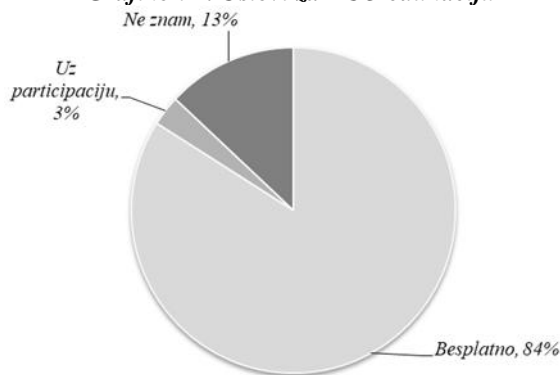
RB	Elementi upitnika	Učesnici dionici			ukupno
		plovila	restorani	smještaj	
I	VOLJA ZA EKO EDUKACIJU	8	15	8	31
1	da	6	11	6	23
2	ne	1	3	1	5
3	ne znam	1	1	1	3
II	USLOVI ZA ECO EDUKACIJU	8	15	8	31
1	besplatno	7	12	7	26
2	uz participaciju	0	1	0	1
3	ne znam	1	2	1	4
III	PROCJENA VLASTITOG ECO UTICAJA	8	15	8	31
1	pozitivno	7	9	7	23
2	negativno	0	1	0	1
3	podsticajno	1	5	1	7
IV	PODRŠKA RECIKLAŽI OTPADA	8	0	0	8
1	obavezno	7			7
2	uslovna, zavisno od isplativosti	1			1
3	bez podrške	0			0
V	STAV O UČEŠĆU U VOLONTARIZMU	8	15	8	31
1	da	7	12	7	26
2	ne	1	2	1	4
3	ponekad	0	1	0	1
VI	UKUPNO	40	60	32	132

Izvor: Autori

Grafikon 1. Odnos prema ECO edukaciji

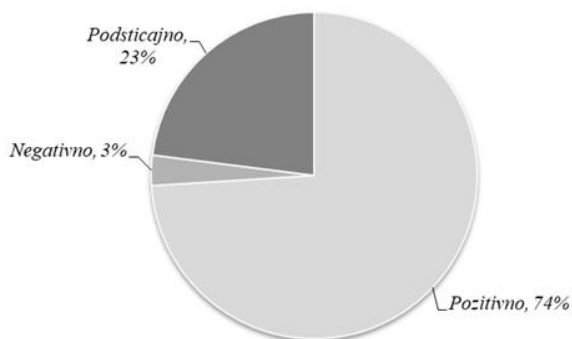
Grafikon 2. Uslovi za ECO edukaciju

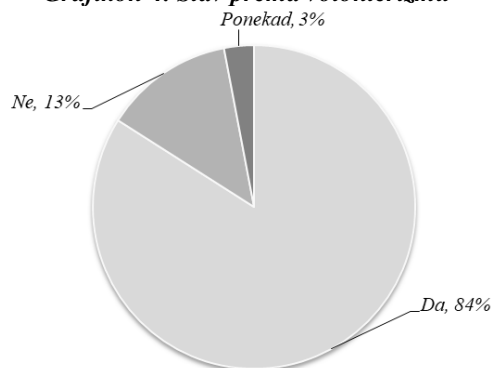
Izvor: Autori

Prema podacima prikazanim na Grafikonu 1, većina ispitanika (74%) izrazila je spremnost da učestvuje u ekološkoj edukaciji. Ovaj rezultat ukazuje na visok nivo potencijalnog angažmana u obrazovnim aktivnostima vezanim za zaštitu životne sredine. S druge strane, 16% ispitanika navelo je da nije zainteresovano za ovakav vid edukacije, dok je preostalih 10% izjavilo da nije sigurno ili nema stav po tom pitanju. Ovi podaci ukazuju na potrebu za dodatnim informisanjem i motivisanjem određene grupe ispitanika kako bi se povećala njihova uključenost u ekološke inicijative. Na Grafikonu 2. rezultati istraživanja pokazuju da značajna većina ispitanika (84%) preferira besplatnu edukaciju, što ukazuje na izraženu potrebu da se ovakvi programi učine finansijski dostupnim široj populaciji. Mali procenat učesnika (3%) bio bi spreman da učestvuje u sufinansiranju troškova edukacije, dok 13% ispitanika nije zauzelo jasan stav u vezi sa ovim pitanjem.

Grafikon 3. Procjena vlastitog ECO uticaja

Grafikon 4. Stav prema volonterizmu

Izvor: Autori

Prema odgovorima ispitanika, većina (74%) smatra da njihov uticaj na životnu sredinu ima pozitivan karakter. S druge strane, samo 3% ispitanika vjeruje da negativno utiče na životnu sredinu. Takođe, značajan procenat ispitanika (23%) smatra da njihov uticaj ima podsticajan efekat na životnu sredinu, što ukazuje na visok nivo svijesti o ličnoj odgovornosti u pogledu zaštite životne sredine. Na grafikonu 4. ispitanici (84%) su izrazili spremnost da učestvuju u volonterskom radu vezanom za ekološku zaštitu, što ukazuje na pozitivan stav prema angažmanu u ovom sektoru. Manji broj ispitanika nije zainteresovan za volonterske aktivnosti (13%), dok je svega 3% ostalo neodlučno.

5. ZAKLJUČNI KOMENTARI I PREPORUKE

U cilju procjene nivoa ekološke svijesti i prakse među turističkim akterima u Nacionalnom parku Skadarsko jezero, 2010. godine je sprovedeno istraživanje od strane GTZ i Algonquin fakulteta iz Miločera. Fokus istraživanja bio je na praksama brodara, vlasnika restorana i smještaja u vezi sa zaštitom životne sredine.

Glavni nalazi istraživanja:

- Ekološka edukacija: 74% učesnika izrazilo je spremnost za učešće u eko-edukaciji
- Preferencije za edukaciju: 84% ispitanika preferira besplatnu edukaciju
- Procjena sopstvenog uticaja: 74% ispitanika smatra da njihov rad pozitivno utiče na okolinu, 23% misli da podstiče ekološke vrijednosti
- Podrška reciklaži: Od brodara, 87.5% podržava obaveznu reciklažu
- Volontarizam: 84% bi učestvovalo u volonterskim eko-akcijama

Tabela 3. Rezultati ankete među turističkim akterima

Element	Broj učesnika	Da	Ne	Ne znam
Volja za eko-edukaciju	31	23	5	3
Uslovi za edukaciju – besplatno	31	26	1	4
Procjena sopstvenog eko-uticaja – pozitivno	31	23	1	7
Učešće u volonterizmu	31	26	4	1

Izvor: Autori

Istraživanje i analiza stanja ekološke svijesti i prakse u NP Skadarsko jezero pokazuje velike praznine u ekološkom obrazovanju, naročito praktičnom, što generira potrebu dodatne edukacije, manje više, u svim analiziranim područjima. Prilikom anketiranja osmotrena je i rodna struktura ispitanika i njihovog osoblja. Pada u oči da muškarci dominiraju u sektoru prevoza i restoraterstva. Ženska radna snaga je pretežno zastupljena u kuhinjama, a među uslužnim osobljem zanemarljiv je broj žena. U sektoru smještaja, pak, dominiraju žene. Naša je sugestija da je povećanje učešća žena prioritetno, kako na menadžerskim poslovima, tako i na servisnim poslovima pred gostom.

Prethodna analiza pokazuje da bi program edukacije trebao, kao osnovne, obuhvatiti slijedeće teme:

- Osnovne kategorije održivog i eko turizma, s refleksijom na turizam u NP Skadarsko jezero
- Poznavanje ECO fonda NP Skadarsko jezero
- Upoznavanje sa najboljim ekološkim praksama u nacionalnim parkovima i izbor preporuka za NP Skadarsko jezero

- Poznavanje evropskih i crnogorskih normi zaštite životne sredine i turizma, sa posebnim fokusom na NP Skadarsko jezero
- Upoznavanje sa osnovnim principima ECO marketinga i ECO poslovanja i praktičnom primjenom u njihovim poslovanjima CASE STUDY
- Poznavanje sadržaja i metodologije ECO preduzetništva i ECO biznis planiranja, sa refleksijom na NP Skadarsko jezero
- Poznavanje normi sigurnosti i njihovu primjenu u NP Skadarsko jezero

Ovo su samo naznake koje treba uzeti u obzir u koncipiranju posebnog programa Green Management za Skadarsko jezero. Definitivan program će se razviti po usaglašavanju mišljenja i prijedloga između naručioca i izvođača programa edukacije.

Jezerski turizam u Crnoj Gori, s posebnim fokusom na zonu Skadarskog jezera, nalazi se na važnoj razvojnoj prekretnici. Globalni trendovi ukazuju na sve veći značaj održivosti, digitalizacije i društvene inkluzivnosti, što otvara mogućnosti za primjenu savremenih modela upravljanja u domaćem kontekstu. Skadarsko jezero ima sve preduslove da postane ogledni primjer održivog razvoja – prirodnu raznolikost, kulturno nasljeđe i lokalne zajednice koje sve više prepoznaju važnost zaštite životne sredine. Slična je perspektiva i ostalih jezera u Crnoj Gori i u neposrednom okruženju, posebno jezerski kompleksi u široj zoni Durmitora. Ovo naravno srazmjerno kvalitetu i kvantitetu njihovih resursa za razvoj eko turizma, uključujući i jezerski turizam.

Međutim, da bi se potencijali u potpunosti iskoristili, neophodno je unaprijediti institucionalnu saradnju, ojačati edukaciju lokalnih aktera i integrisati sektorske politike. Uspješni primjeri poput jezera Balaton mogu poslužiti kao inspiracija za izgradnju cjelogodišnje ponude, smanjenje sezonalnosti i bolje povezivanje turizma s lokalnim razvojem.

Zaključno, održivi turizam na Skadarskom jezeru i drugim jezerima u Crnoj Gori i neposrednom okruženju nije samo ekonomska prilika, već i instrument za očuvanje prirode, jačanje lokalne kohezije i pozicioniranje Crne Gore kao destinacije odgovornog i pametnog turizma.

LITERATURA

Cooper, C. et al. (2008). *Tourism: Principles and Practice*. Pearson Education.

Grant, J. (2020), *Greener Marketing*, Wiley.

Marton, G. (2013). *Lake Tourism Development in Central Europe*.

Mill, R.C. & Morrison, A.M. (1992). *The Tourism System*. Prentice Hall.

Popović, S., Cvetković, M., & Avramović, M. (2023), Green marketing in the function of sustainable development, *Ekonomika*, Vol. 69, No. 2.

Remenyik, B., Tóth, G., & Molnár, J. (2013). *Tourism and Water Resources in Hungary*. Studia Mundi.

Stojanović, V. (2023) *Turizam i održivi razvoj*. Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad.

European Commission (2024). *EU Tourism Dashboard Reports*.

OECD (2024). *Tourism Trends and Policies*.

UN Rio+20 Report (2012).

United Nations (1992). *Agenda 21: Earth Summit – The United Nations Programme of Action from Rio*.

United Nations (2000). *Millennium Declaration*.

Istraživanje i primarni podaci:

Izveštaj o istraživanju ekološke prakse stakeholdera u NP Skadarsko jezero 2024. godine